

nie B. Struhali zasługuje tu na podkreślenie, ponieważ, znaleziska o podobnym charakterze z terenów Moraw i Słowacji, np. Příkaz, Šenkovice czy Drahlava, były dotąd w literaturze łączone z morawską kulturą ceramiki sznurowej² lub klasyfikowane jako unietyckie³. Dopiero A. Točík w 1963 r. na podstawie nowych znalezisk oraz dokładnego przeanalizowania starszych materiałów wyróżnił w płd.-zach. Słowacji grupę nitrzańską i zaliczył do niej cmentarzysko w Holešově. J. Ondráček w 1963 r. wskazał na związki łączące znaleziska z terenów Moraw z kompleksem mierzanowicko-nitzańskim i określił zachodnią granicę ich występowania na rzece Morawie⁴.

W latach 1964-1970 Archeologický Ústav ČSAV w Brnie prowadził na cmentarzysku w Holešově systematyczne prace wykopaliskowe. Badaniami kierował J. Ondráček, odkrywając dalszych 385 grobów ludności grupy nitrzańskiej i 10 grobów ludności kultury pucharów dzwonowatych. W sumie liczba przebadanych grobów grupy nitrzańskiej w Holešově (wraz z odkrytymi przez B. Struhale) wynosi 420, co sprawia, że jest to obecnie w największym zakresie rozpoznane cmentarzysko całego episznurowego przykarpacciego kompleksu kulturowego, a także największe morawskie cmentarzysko z wczesnej epoki brązu. Wyniki badań w Holešově były dotychczas prezentowane przez J. Ondráčka w kolejnych rocznikach „Přehled Výzkumů” oraz na łamach „Archeologické rozhledy”⁵.

Omawiany tom „Studie Muzea Kroměřížska” 1985 składa się z kilku części. Pierwsza, poprzedzona wstępem pióra Z. Fišera, dyrektora muzeum w Kroměříżu, oraz krótką historią badań stanowiska, obejmuje katalog znalezisk opracowany przez J. Ondráčka i L. Sebele. Przedstawiono opis kolejnych grobów grupy nitrzańskiej i kultury pucharów dzwonowatych oraz ich inwentarza, uzupełniony rzutami poziomymi poszczególnych (nie wszystkich) obiektów. Niestety, brak jest przekrojów większości jam grobowych. Po części opisowej zaprezentowane są tablice z rysunkami wyposażenia grobowego.

W Holešově wystąpiły groby prawie wyłącznie szkieletowe; wyjątek stanowią tu jedynie dwa obiekty ciałopalne kultury pucharów dzwonowatych (nr I i IX). Jamy grobowe ludności grupy nitrzańskiej były w rzucie poziomym kształtu najczęściej prostokątnego, niekiedy z zaokrąglonymi narożami. Rzadziej występowały jamy kształtu owalnego lub nieregularne. Zmarli byli układani na prawym lub lewym boku, w pozycji skurczonej, głową na wschód lub zachód. Z reguły groby były pojedyncze, nielicznie występowały groby podwójne. W inwentarzu grobowym przeważały paciorki kościane w liczbie do 250 sztuk (grób 289), ozdoby z podwójnie zwiniętego lub pojedynczego drutu, zausznice w kształcie wierzbowego liścia, spiralki miedzia-

² J. Wankel, *Naklé a Příkazy na Moravě*, „Časopis Vlastneckého musejního spolku v Olomouci”, t. 6: 1889, s. 49-58; L. Kovářová, *Únětický nález v Drahlavě*, „Časopis Vlastneckého musejního spolku v Olomouci”, t. 40: 1928, s. 145; F. Kalousek, *Moravská šňůrova kultura* (Disertační práce), Brno 1945, s. 127-129.

³ K. Tihelka, *Moravská únětická pohřebiště*, „Památky archeologické”, t. 44: 1953, s. 291-292.

⁴ A. Točík, *Die Nitra Gruppe*, „Archeologické rozhledy”, t. 15: 1963, s. 716-774; J. Ondráček, *Nálezy měřanovicko-nitranského tyou na Moravě*, „Archeologické rozhledy”, t. 15: 1963, s. 405-415.

⁵ J. Ondráček, *Grabung eines Gräberfeldes der Nitra-Gruppe in Holešov*, „Přehled Výzkumů”, 1965, s. 32-33; tenże, *Výzkum nitranského pohřebiště v Holešově*, „Přehled Výzkumů” 1966, s. 16-17; tenże, *Výzkum nitranského pohřebiště v Holešově 1966. Okres Kroměříž*, „Přehled Výzkumů”, 1967, s. 23-24; tenże, *Výzkum nitranského pohřebiště v Holešově v roce 1967 (okres Kroměříž)*, „Přehled Výzkumů”, 1968, s. 24-25; tenże, *Výzkum nitranského pohřebiště u Holešova v roce 1968 (okres Kroměříž)*, „Přehled Výzkumů”, 1970, s. 13-14; tenże, *Výzkum nitranského pohřebiště v Holešově v roce 1969 (okres Kroměříž)*, „Přehled Výzkumů”, 1971, s. 12; tenże, *Ukončení výzkumu nitranského pohřebiště v Holešově (okr. Kroměříž)*, „Přehled Výzkumů”, 1971, s. 20; tenże, *Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově*, „Archeologické rozhledy”, t. 24: 1972, s. 168-172.

ne, krzemienne grociki trójkątne, zawieszki z kłów dzika, narzędzia i odłupki krzemienne. Spotykane były także, choć rzadziej, naczynia, szydła kościane, paciorki z muszli i szkła, sztylety miedziane, szpile, płytki łucznicze i topory rogowe. Pojedynczo wystąpiły: motyka rogowa, cylindryczny naramiennik ze spiralnie zwiniętego drutu miedzianego, diadem blaszany, złote kółeczko oraz naszyjnik z drutu miedzianego.

Groby szkieletowe kultury pucharów dzwonowatych charakteryzowały się skurczoną pozycją zmarłych ułożonych na lewym boku, głowami skierowanymi na północ. Inwentarz grobowy składał się z: naczyń, płytek łuczniczych, odłupków krzemiennych, gładzików kamiennych, grocików sercowatych i siekierki krzemiennej. W kilku przypadkach stwierdzono nawarstwianie się grobów ludności grupy nitrzańskiej na groby kultury pucharów dzwonowatych (np. groby nr IV i 206). W obrębie fazy kultury pucharów dzwonowatych na cmentarzysku w Holešově wystąpiły dwa groby ciałopalne: grób nr I – jamowy oraz grób nr IX – popielnicowy.

Drugą część tomu stanowi opracowanie antropologiczne materiałów kostnych z cmentarzyska w Holešově, przedstawione przez M. Stloukala z Muzeum Narodowego w Pradze. Wyniki analiz przeprowadzono w aspekcie wielu istotnych zagadnień: podziału zmarłych wg wieku i płci, długości funkcjonowania nekropolii, zdrowotności społeczeństwa, przeciętnego wieku zmarłych itd. Ze względu na zły stan zachowania kości ustalono płeć zmarłych jedynie w stosunku do 50% pochówków oraz zrekonstruowano zaledwie 6 czaszek. Na cmentarzysku grupy nitrzańskiej wyróżniono 237 grobów osobników dorosłych oraz 102 groby dzieci, w tej liczbie wystąpiło 12 grobów podwójnych. Ogółem na cmentarzysku pogrzebano 432 zmarłych w 420 grobach w przebiegu 200-250 lat.

Stwierdzono, że mężczyzn z reguły układano na prawym boku, głową na zachód, kobiety natomiast na lewym boku, głową na wschód, twarzą zawsze na południe. Wyjątkowo spotyka się ułożenie odwrotne, np. mężczyzn na lewym boku, głową na zachód lub na prawym, głową na północ. Groby męskie były wyposażone w grociki, płytki łucznicze, siekiery, sztylety, kły dzika, żebra zwierzęce oraz naramienniki. Inwentarz pochówków kobiecych obejmował głównie koraliki, ozdoby włosów oraz pierścienie. Średnia długość życia wszystkich osobników pochowanych na cmentarzysku w Holešově wynosiła 25,9 lat, natomiast średnia długość życia dorosłego mężczyzny 43,4 lata, dorosłej kobiety – 38,6 lat. Wyraźnie zaznacza się większa śmiertelność kobiet w wieku 20-40 lat.

Wśród dostrzegalnych zmian patologicznych w materiale kostnym z Holešova udało się ustalić: zwyrodnienie kręgosłupa, złamanie kości ramieniowej oraz nowotwór kości czaszki; z innych schorzeń stwierdzono próchnicę zębów.

M. Stloukal przeprowadził także krótkie porównanie wyników badań materiałów antropologicznych uzyskanych z cmentarzyska z wynikami analogicznych badań przeprowadzonych na cmentarzyskach grupy nitrzańskiej w Matuškově, Branci i Výchapach-Opatovců. Reasumując, badacz ten stwierdził, że pomimo pewnych różnic, między innymi w wielkości przebadanych zbiorów, uzyskane wyniki są podobne.

Groby ludności kultury pucharów dzwonowatych z Holešova zawierały bardzo źle zachowane szkielety 8 zmarłych (6 dorosłych i 2 dzieci). Wśród dorosłych – trzej to prawdopodobnie mężczyźni, jedna kobieta, dwa pochówki pozostają nie ustalone.

Kolejne opracowanie specjalistyczne w recenzowanym tomie obejmuje wyniki badań przedmiotów miedzianych. Analizy spektralne przeprowadził i opracował L. Págo z AU ČSAV w Brnie. Dokonał on dokładnej analizy wszystkich zabytków metalowych z cmentarzyska w Holešově (miedzianych i jednego złotego), a także przeprowadził porównanie surowca, z którego wykonano przedmioty występujące na cmentarzysku z najstarszymi typami miedzi dominującymi w Europie Środkowej. Wyniki analiz przedmiotów miedzianych z Holešova ujęte są w obszernych i szczegółowych tabelach. Autor wyróżnia miedź siedmiogrodzką, wschodnią i słowacką. Następnie, określając charakter domieszek w rudzie miedzi użytej do wyrobu zabytków metalowych z Holešova (Ag, As, Ni, Sb, Zn), uważa za bardzo prawdopodobne, że surowiec użyty do ich produkcji pochodził ze złóż słowackich. Dla słowackiej rudy miedzi charakterystyczne są dodatki srebra, arsenu, niklu, bizmutu, ołowiu,

antymonu oraz cynku. Wydobycie miedzi w Słowacji udowadniają znaleziska kamiennych młotów oraz innych przedmiotów związanych z metalurgią. Szereg analiz spektralnych przedmiotów miedzianych grupy nitrzańskiej pochodzących z terenów Słowacji i Moraw oraz skarbów unietyckich z tych obszarów wskazuje na pochodzenie surowca z miejscowych, słowackich złóż⁶.

Większość przedmiotów metalowych z cmentarzyska w Holešově wykonano z prawie czystej miedzi. Udział cyny w stopie na ogół wahał się od 0,001-1%, w nielicznych wypadkach jest nieco większy (1,5-2,5%), natomiast za brązy uważane są przedmioty o domieszce cyny ponad 2,5%⁷. Można przypuszczać, że część wyrobów metalowych młodziej fazy grupy nitrzańskiej jest zbliżona swoim składem chemicznym do zabytków ze starszej fazy kultury unietyckiej.

Przedmioty krzemienne z cmentarzyska w Holešově opracował J. Svoboda z AU ČSAV Brno. Badania objęły prawie wszystkie zabytki z zespołów grobowych grupy nitrzańskiej i kultury pucharów dzwonowatych. Wśród narzędzi i broni grupy nitrzańskiej przeważają: grociki trójkątne, drapacze, skrobacze, ryłce i dłutka. Ponad połowa z nich (52,3%) to wyroby retuszowane. Przedmioty krzemienne wystąpiły głównie w grobach męskich (74,7%), natomiast w grobach kobiet znajdowano na ogół tylko odłupki. Groby kultury pucharów dzwonowatych dostarczyły 23 przedmiotów krzemienych, w tym grocików, skrobacza, ryłca i wkładki do sierpu. Jak wykazały badania, wspomniane narzędzia występujące w grobach nie miały już praktycznego zastosowania.

J. Svoboda stwierdził, że technologia i technika opracowania materiału krzemienego i kamiennego z cmentarzyska ludności grupy nitrzańskiej w Holešově nawiązuje bardziej do stwierdzonej w odniesieniu do wytworów kultury ceramiki sznurowej niż do kultury mierzanowickiej.

Analizę petroarcheologiczną surowca krzemienego i kamiennego z omawianego stanowiska zaprezentował A. Přichystal z Ústřední Ústav Geologický w Brnie. Badania zostały przeprowadzone na przedmiotach opracowanych przez J. Svobodę, osobno dla grupy nitrzańskiej i kultury pucharów dzwonowatych. W grobach ludności grupy nitrzańskiej odkryto 334 przedmioty krzemienne, 8 płytek łuczniczych, 2 siekiery oraz 6 przedmiotów kamiennych, przeważnie gładziki. Z obiektów kultury pucharów dzwonowatych pochodzą 23 zabytki krzemienne, jedna siekierka, jedna płytka łucznicza i dwa gładziki. A. Přichystal stwierdził, że wśród surowca krzemienego używanego przez ludność grupy nitrzańskiej przeważa krzemień bałtycki, radiolaryt, krzemień krakowsko-częstochowski oraz rogowce typu Krumlovsky les. W wyrobach krzemienych kultury pucharów dzwonowatych występuje krzemień krakowsko-częstochowski i bałtycki.

Jako ostatnie zostały przedstawione badania śladów obróbki i zużycia na przedmiotach krzemienych, przeprowadzone przez M. Molčika z Ústav Fyzikální Metalurgie ČSAV w Brnie oraz L. Sebelę. Wyniki badań zostały zinterpretowane przez J. Svobodę i zaprezentowane w rozdziale poświęconym charakterystyce przedmiotów krzemienych.

Publikację materiału z cmentarzyska w Holešově uzupełnia obszerne streszczenie w języku niemieckim.

Podsumowując recenzowany tom, należy podkreślić, że jest to cenna, wszechstronna publikacja źródeł archeologicznych, przedstawiająca całościowy obraz badanego stanowiska wraz z wynikami różnorodnych badań specjalistycznych. Cmentarzysko w Holešově jest

⁶ Zob. np. Točík, *op.cit.*, s. 765; też L. Págo, *Spektralni analýzy měděných předmětů nitranské skupiny z Holešova, (okr. Kroměříž)*, „Přehled Výzkumů”, 1970, s. 14-16; tenże, *Spektralni analýzy depotu únětických hřiven z Blučiny, okres Brno-Venkov*, „Přehled Výzkumů”, 1966, s. 28-29.

⁷ W. Sarnowska, *Kultura unietycka w Polsce*, tom II, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 89.

aktualnie w największym zakresie rozpoznany cmentarzyskiem całego episznurowego przykarpackiego kompleksu kulturowego oraz największym morawskim cmentarzyskiem z wczesnej epoki brązu. Dlatego też z zainteresowaniem będziemy oczekiwać niezbędnej, dalszej części publikacji zapowiedzianej przez J. Ondračka i L. Šebeľę, zawierającej pełną analizę uzyskanych materiałów oraz interpretację odkryć w kontekście kulturowo-osadniczym.

Barbara Butent

POLSKO-SZWEDZKA KONFERENCJA
POŚWIECONA PROBLEMATYCE EPOKI BRĄZU
I WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA W BASZENIE MORZA BAŁTYCKIEGO

Polsko-szwedzka konferencja „Die polnisch-schwedischen Bronzezeit Sessam” odbyła się w dniach 10-12 IX 1968 r. Została zorganizowana w ramach wieloletniej umowy pomocy Królewskiej Akademii Literatury, Sztuki i Nauki w Sztokholmie i Polskiej Akademii Nauk. Jednym z punktów tej umowy jest organizowanie spotkań tego typu przemiennie w Polsce i Szwecji.

Konferencja poświęcona była problematyce epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w basenie Morza Bałtyckiego. Wzięło w niej udział 17 osób. Swoją polską reprezentowali prof. dr hab. Z. Bukowski, doc. dr hab. J. Dąbrowski, doc. dr hab. J. Gąsienka-Zarewki i dr M. Magdalena-Urban.

Obiady odbywały się w miejscowości Julita, położonej w odległości ok. 100 km na północny-wschód od Sztokholmu. Wygłoszono 10 referatów zgrupowanych w 3 blokach tematycznych.

Pierwszy poświęcony był badaniom ceramiki. Przeprowadzono w nim następujące referaty: J. Dąbrowski „Nordische Keramik und kulturen polnische Gebiete”, M. Magdalena-Urban „Bemerkungen zur Verbreitung von Gefäßen mit Merkmalen der Lausitzer Kultur in Nordischen Kreis”, S. Resberg „The Pottery from the hill-top settlement at Darsgårde, Söderåsen, Uppland”. W pierwszym z nich omówiono obustronne związki pomiędzy kręgiem nordyckim i kulturami z obszaru Polski, wyrażające się przede wszystkim silnymi wpływami polno-szwedzkimi w zakresie metalurgii na naszym terenie, a „lufyckimi” w obrębie ceramiki w południowej i środkowej Szwecji. Obszar tenz umiatac przyczyna tych zjawisk była koncowo zapartywana się w surowie brązowy, co wywołało pewne upodnolnienie kulturone w obrębie góbrzcy Bałtyku, któremu nie odpowiadają obecne podziły kulturowe. Następný referat poświęconý był zagadnieniu różnych mechanizmów rozchodzenia się ceramiki wykazującej cechy kultury lufyckiej. Ostatnie wystąpienie w tym bloku tematycznym przedstawiało ceramiki z osady w Darsgårde w północnej Szwecji, w której zaobserwowano związki w zakresie technologii i formy z naczyniami z południowo-zachodniej Finlandii i Estonii. Uzasadnieniem, prowadzących tego dnia obrad był tematika: U. Hagberg o nowym odkryciu we Frånlanda (Västergötland) skarby zładniczego się z 16-18 tarcz brązowych, złożonego w torcie.

W następný grupie referatów omawiano zagadnienia związane z metalurgią. Wywodzącym było wystąpienie Z. Bukowskiego „Bemerkungen zu Problemen der Eisen-Eisener in Mittel- und Nordeuropa”, omawiające drogi, jakie szły do środkowej i północnej Europy kopalnie żelaza i jego obróbki oraz wiez smęg, jakie można wyodrębnić w procesie przycinania tego surowca i rozpoznawania się średniej techniki jego przetwarzania. Następnie G. Vahlne w referacie „The workshop in Hallunda” zaprezentowała wyniki badań warsztatu metalurgicznego, na który nattałono przednia przez wykopaliskowych w obrębie osady w miejscowości Hallunda. E. Hjartar-Holm przedstawia „Early Metallurgy in Eastern part of Middle Sweden”. Omówia tu rezultaty prac na stanowisku Hilby w okolicy Eskölping, gdzie odkryto kopalnię kruszcu powiązaną z postklasycyzną produkcją żelaza, dla których strakane bastei szwane daty C. 4 odnowicie IX-VIII t.c.

Wskazano na potrzebę dalszych badań nad ceramiką kamienną w Holocenie, szczególnie nad ceramiką kamienną z kultury amantaryjskiej. Wskazano na potrzebę dalszych badań nad ceramiką kamienną z kultury amantaryjskiej. Wskazano na potrzebę dalszych badań nad ceramiką kamienną z kultury amantaryjskiej.

Przedmiotem badań były przede wszystkim zabytki i zespoły grobowe grupy miazdzkiej i kultury pucharów drzewonowych. Wśród zabytków i zespołów grobowych grupy miazdzkiej przeważały: grocki trójścian, drapak, skrobak, ryś i diłka. Ponad połowę z nich (52,7%) to wyroby kruszone. Przedmioty krzemienne wystąpiły głównie w grobach męskich (74,7%), natomiast w grobach kobiet znajdowały się tylko odłupki. Groby kultury pucharów drzewonowych dotarły do 23 przedmiotów kamiennych, w tym: grocki, skrobak, ryś i wkładki do sieki. Jak wykazały badania, wspomniane narzędzia występujące w grobach nie miały już praktycznego zastosowania.

J. Szyboda stwierdził, że technologia i technika opracowania materiałów kamiennych i kamiennego i amantaryjskiego ludności grupy miazdzkiej w Holocenie należą do najbardziej zaawansowanych w odniesieniu do wyrobów kultury ceramicznej i nie do kultury amantaryjskiej.

Analizę petrologiczną surowca kamiennego i kamiennego z omawianego stanowiska przeprowadził A. Pichystyl z Instytutu Geologii w Brnie. Badania zostały przeprowadzone na przedmiotach opracowanych przez J. Szybodę osobno dla grupy miazdzkiej i kultury pucharów drzewonowych. W grobach ludności grupy miazdzkiej odkryto 134 przedmioty krzemienne, 8 płyt łuczowniczych i sekerki oraz 6 przedmiotów kamiennych, przeważnie gładkie. Z obiektów kultury pucharów drzewonowych pochodzą 23 zabytki krzemienne, jedna sekerka, jedna płytka łuczownicza i dwa gładkie. A. Pichystyl stwierdził, że wśród surowca kamiennego używanego przez ludność grupy miazdzkiej przeważa krzemień holceński, radiolaryt, krzemień krakowsko-częstochowski oraz rogowiec typu Krumlovský les.

W wyrobach krzemianych kultury pucharów drzewonowych występują krzemień krakowsko-częstochowski i gabyt.

Jako ostatnie zostały przedstawione badania badań obróbki i redukcji na przedmiotach kamiennych, przeprowadzone przez M. Motyka z Instytutu Fizyki i Metalurgii CSAV w Brnie oraz L. Šebela. Wyniki badań zostały interpretowane przez J. Szybodę i zaprezentowane w rozdziale poświęconym charakterystyce przedmiotów kamiennych.

Publikację materiałów amantaryjskich w Holocenie uzupełnia obszernie streżenie w języku niemieckim.

Podsumowując recenzowany tom, należy podkreślić, że jest to cenna, wzbogacająca publikacja bodaj archeologicznych, przedstawiająca całokształt obrazu badanej stacji wrażliwej z wyników różnorodnych badań specjalistycznych. Amantaryjsko w Holocenie jest

* Zob. np. Točík, op.cit., s. 265, 262 L. Págo, *Spektrální analýza měkkých předloží stromů z Holocenu (okr. Kravice)*, „Přírodovědecký výzkum”, 1970, s. 14-16 (angl.), *Spektrální analýza depozitů měkkých stromů z Holocenu, okres Brno-Pustky*, „Přírodovědecký výzkum”, 1966, s. 28-29.

W. Szarowska, *Kultura amantaryjska w Polsce*, tom II, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 15.